

Паштровски алманах I

Издавачи:

Марко Кентера и др Мирослав Лукетић

Уредници:

др Мирослав Лукетић и Марко Кентера

Дизајн корице:

Милена Митровић

Секрећар редакције:

Немања Куљача

Лекћори:

Мирјана Перовић и Светлана Ивановић

ПАШТРОВСКИ АЛМАНАХ I

Приредили:
Др Мирослав Лукетић
Марко Кентера

Свети Стефан – Петровац
2014

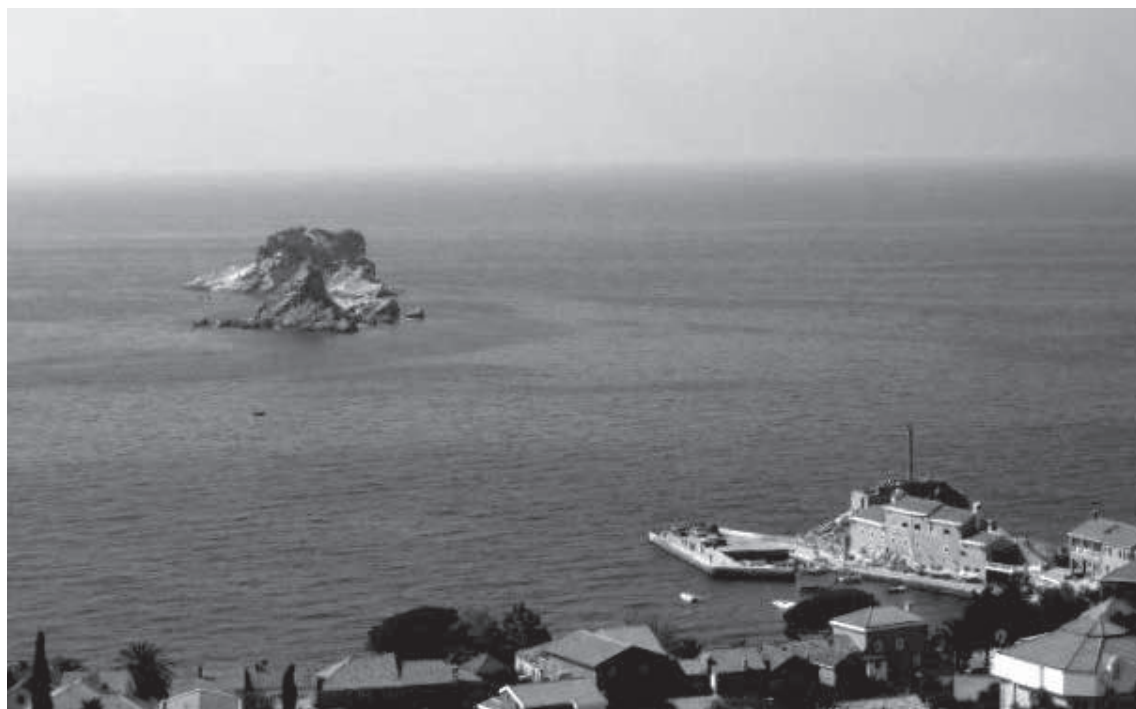
Душан Медин

КАСТЕЛО И ЛАЗАРЕТ У ПЕТРОВЦУ

Простор данашњег Петровца на Мору са околином од давнина погодује човјеку за живот, о чему, између осталог, свједоче материјална култура и писани трагови. Међу најстарије сачуване материјалне остатке овога краја који су нам познати убрајамо праисторијске камене структуре на оближњим брдима, касноантичке комплексе вила у Петровцу и Буљарици, бројне средњовјековне цркве, манастире и утврђења, разне друге објекте и фрагменте прохујалих времена.

Панораму Петровца, уз диван крајолик и увалу са острвцима Катичем и Св. Неђељом, вјекovima чине препознатљивом и двије грађевине на стијенама у западном дијелу залива – Кастело и Лазарет (ил. 1). Подигнуте од локалног, солидно притесаног камена, готово у потпуности срасле са седиментима на којима чврсто стоје, као да представљају њихов продужетак, па очи посматрача тешко раздвајају дјело природе од дјела људских руку. Посебност овог амбијента исказана је у непоновљивом пејзажу насталог садејством мора, оштрих хридица и камених ових здања. Остаци тврђаве Кастело први поздрављају бродове и намјернике са мора, а Лазарет оне који долазе са копна.

У туристичким брошурама, литератури која је јавности најдоступнија, могу се наћи основни подаци о историји мјеста и његовој старијој архитектури, истина, веома оскудно наведени. Овакво стање последица је, прије свега, недовољне истражености прошлости завичаја, па тиме и Кастела и Лазарета. Колико знамо, на овим локалитетима до сада је вршено неколико археолошких рекогносцирања и архитектонских снимања, а и историјска истраживања понудила су одређене податке. За оне заинтересовани је да сазнају више о Кастелу и Лазарету, ипак, постоје и други извори: архивске и породичне збирке докумената, картографски и графички материјал итд.

Илустрација 1 – Поглед на острва, Кастело и Лазарет

Консултујући дио поменуте грађе, написали смо и ове редове, са жељом да понудимо скроман прилог задатој теми и да осветлимо неке детаље о Кастелу и Лазарету. Истраживање стога није резултат обимнијег научног ангажмана, већ смо рад писали на основу прегледане литературе и анализе доступних извора. Посебно драгоцјени били су разговори са компетентним ауторима који су се током свог научног и стручног стваралаштва повремено освртали и на ову тему.¹

ПРВЕ ГРАЂЕВИНЕ НА ХРИДИМА

Како стоји у литератури, Млечани су у XVI вијеку подигли Кастело и Лазарет, премда тамо нијесу наведени и докази који прецизно указују на овакво датирање. Уколико, међутим, и претпоставимо да је овај податак поуздан, можемо се запитати шта је прије XVI вијека било на овом мјесту. Скроман прилог одговору на ово питање налази се у редовима који слиједе.

У тексту Јована Ковачевића „Од доласка Словена до краја XII вијека“ (дио прве књиге „Историје Црне Горе“), помиње се „Барски родослов“, који казује да је српски краљ Радослав, бјежећи од сина Часлава, дошао у Ласту („in locum qui dicitur Lasta“), одакле је побјегао за Апулију преко једног гребена – хриди која се од тада зове „Радославов камен“ („samich sive petra“). Наводно, касније је ту подигнуто утврђење названо Радичев град, као успомена на овај догађај.²

Паштровски војвода из XV вијека, Радич Грубачевић, један је од ријетких оновремених Паштровића којима је научна јавност посветила пажњу. Овај војвода је, наводно, посједовао један *castelletum* (замчић) у ондашњој Ластви,³ а у немирним временима се, заједно са присталицама, повлачио у своје мало утврђење „*super scolio prope marinam*“.⁴

Истраживач прошлости Паштровића Марко Суђић, на основу проучавања архивског материјала, понудио је нешто више података о Грубачевићевом утврђењу: „Данашњи ‘Castellobar’⁵ у Петровцу на Мору подигнут је још у првој половини XV вијека а изградили су га, на свом посједу, браћа Грубачевићи. /.../ Тврђава или замчић (*castelletum*), како су га називали његови власници, био је, као и данас, изграђен на стјеновитим хридинама, опкољен морем, а једним узаним дијелом према сјевероистоку остао је природно везан за копно. На сјевероисточној страни, гдје је тврђава остала повезана са копном, постојала су главна улазна врата, као што је случај са далеко већим утврђењима Будвом и Котором.“⁶ У истом тексту сазнајемо да су чланови ове породице

¹ Најтоплије захваљујемо Мирославу Лукетићу, Јовану Ј. Мартиновићу, Марку С. Суђићу, Крсту Вукотићу, Слободану Митровићу, Александру Радојевићу, Слободану Словинићу и Милени Врзић на креативним и плодотворним разговорима, као и упутима на корисну литературу и информације. Без њихове подршке вриједност овога рада била би знатно умањена.

² Ј. Ковачевић: „Од доласка Словена до XII вијека“. У: З. Бешић et al. – „Историја Црне Горе“ „Од најстаријих времена до краја XII вијека“, Титоград, 1967, 326; П. Мијовић и М. Ковачевић: „Градови и утврђења у Црној Гори“, Београд–Улцињ, 1975, 114–115. Од тог утврђења, наводно, нема ни трага.

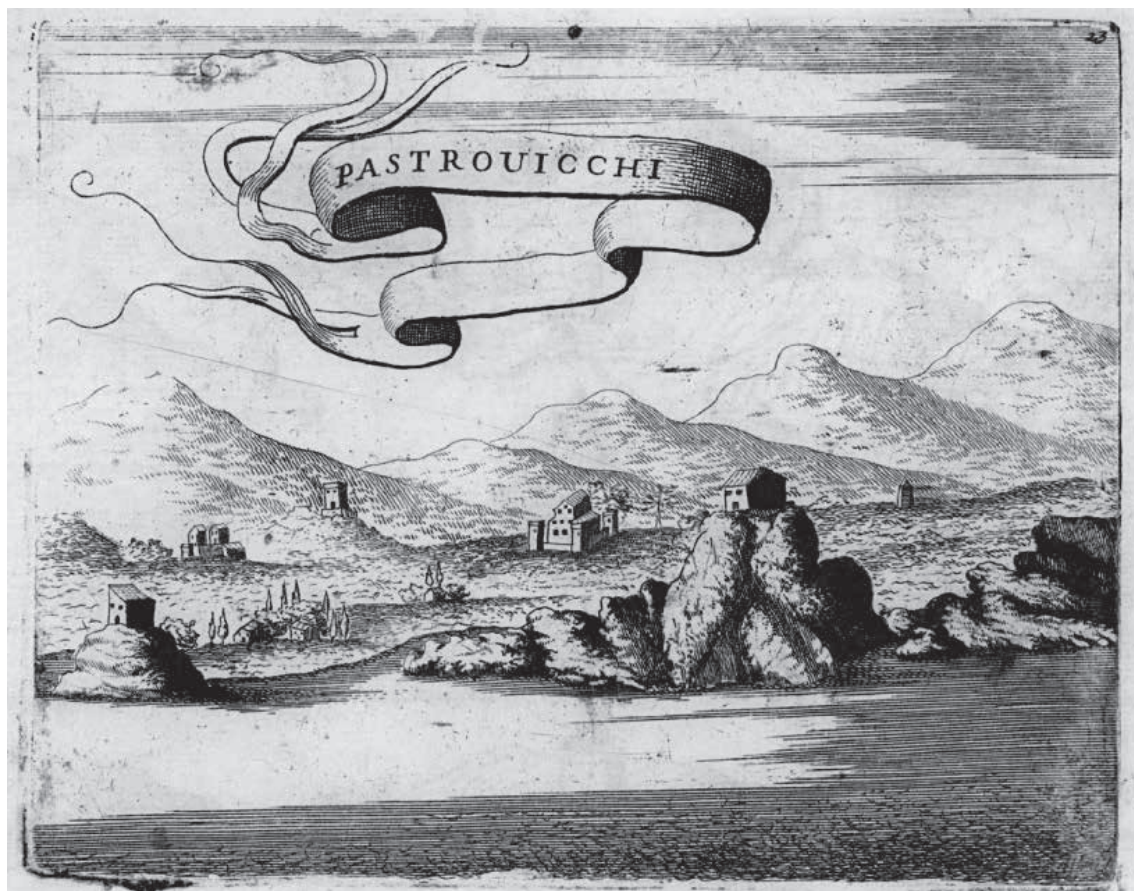
³ Мирослав Лукетић и Марко Суђић користе „Немирно Поморје XV века“ Ivana Војића као извор за податак о локацији *castelletuma*. Божић, међутим, наводи да „то је, по свој прилици, био данашњи Свети Стефан“. Видјети: И. Божић: „Немирно Поморје XV века“, Београд, 1979, 119

⁴ М. Лукетић: „Поменик Паштровића I“, Петровац, 2000, 13

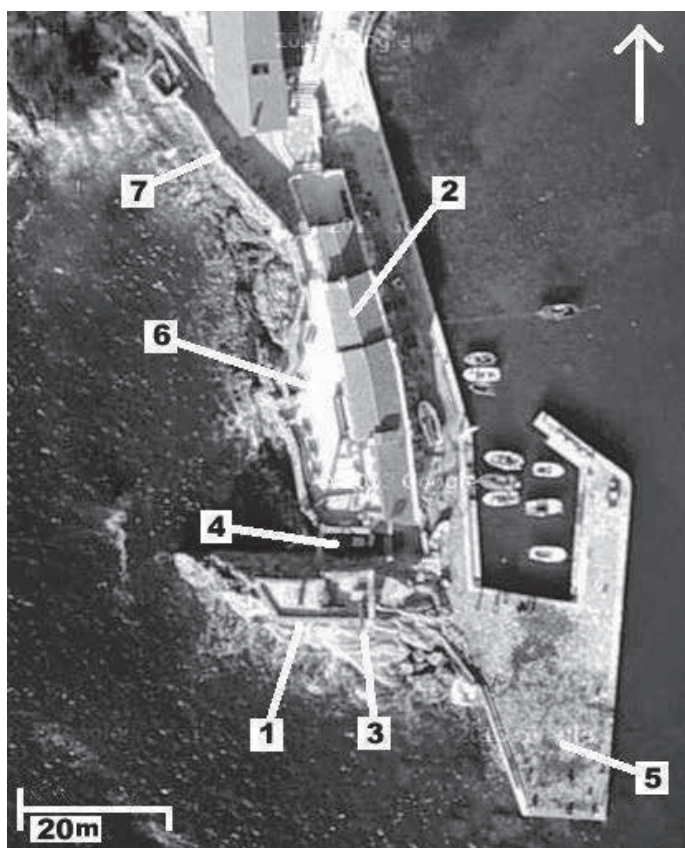
⁵ „Castellobar“ је туристичко-угоститељски објекат настао почетком 1970-их година у простору преуређеног Лазарета.

⁶ М. С. Суђа–Суђић: „Castello di Lastva – Тврђава у Ластви – Петровац на Мору“, Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу, год. IV, бр. 1–2, Цетиње, 1997, 20. На истом мјесту аутор даље наводи како ово утврђење није била стара Ластва, већ да је то насеље било изван тврђаве, са острвима.

Илустрација 2 – Pastrouicchi В. Коронелија, 1689.

Илустрација 3 – Сателитски снимак (извор: Google Earth)
1 – Кастело, 2 – Лазареј,
3 – сџари шой, 4 – локација
некадашњеј мостја,
5 – њорай, 6 – шараца
џуристичко-ујосџиџельској
објекта „Castello“ (некада улица),
7 – каскадни зид са њравоујаоним
џроширењем

на овом мјесту касније пружали уточиште својим братственицима и племеницима, као и да је посљедњи Грубачевић у Паштровићима, Стефан Алексин, вјероватно наслиједио Кастело. Аутор сматра да је Кастело даље могла наслиједити Стефанова ћерка која се у XVI вијеку удала за Николу Медина. Тако је Кастело, уз одређене услове које је требало поштовати, припао мединском братству.⁷

На будућим истраживачима је да открију више о првобитном изгледу, величини, тачној локацији, намјени и осталим карактеристикама ових првих грађевина на хриди-ма.

КАСТЕЛО

О Кастелу (или, како се неријетко наводи – Кастио⁸) у разним се писаним изворима, од оних научних и стручних, преко популарних, углавном наводи исто:⁹ негдје током XVI вијека, владајући овим крајем, Млечани на једној стијени у старој Ластви оградаше утврђење, уз сагласност Банкаде, паштровског самоуправног система власти. У овој утврди, наводно, боравио је стални гарнизон њихове војске, а цијело насеље је тада добило свој назив Кастеластва, односно скраћено Кастио. Од тврђаве су видљиви само ниски остаци.

У редовима који слиједе, осврнућемо се на још неке детаље о овој теми. У цитираном раду Марка Суђића сазнајемо да се у Кастелу до 1657. године налазило пет војника са једним капетаном, а од тада је број повећан на двадесет са једним капетаном.¹⁰ На почетку XVIII вијека дошло је до сукоба са трагичним посљедицама између породице Кашћелан (потомци Медина који су наслиједили Кастело) и осталих Медина, управо око овог здања. У складу са одлукама генералних провидура из 1724. и 1736. године, Кастело је остао у власништву државе и у њему је боравила војска којом је управљао капетан – по један члан породице Кашћелан. Ова породица могла је живјети у Кастелу све до 1797. године, до пада Венеције.¹¹

Запис „Ластва“ угледног мјештанина Ника Л. Перазића из средине прошлога вијека, јавности је готово непознат (ил. 20). Заједно са другим документима, чувају га насљедници, а копије се налазе у збирци фотокопија Државног архива Црне Горе – Одсјек Будва, гдје смо их и прегледали. У овој својеврсној хроници мјеста, Перазић води читаоца старим петровачким улицама, описујући сваку кућу, уз осврт на историјат здања и прошлост породице којој припада. У овом рукопису о Кастелу ишчитавамо следеће: „*Castello* је кула која је високо била озидана, на данашњој горњој тараци *Лазарети*. Ову кулу задњих сто година срушили су као већ непотребну Аустријанци. Направили су

⁷ Исто, 21

⁸ Објашњење овога термина са аутентичним примјерима проналазимо у једном рјечнику и оно гласи: „кастио, - ијела, -ела, м. градске зидине, кула, утврђење, ит. castello. – ‘Петровац се некада звао Кастио, а фортеца Лазарет.’ ‘На Кастио има расад од канеле.’ ‘Муларија се игра у кастио.’” Видјети: V. Lipovac Radulović: Romanizmi u Crnoj Gori: Budva i Paštovići, Novi Sad, 1997, 134

⁹ Колико нам је познато, на овај начин, први је то забиљежио Сава Накићеновић у свом дјелу о Боки с почетка XX вијека. Видјети: С. Накићеновић: „Бока” (антропогеографска студија), Београд, 1913, 436–437, као и даље: Ј. Вукмановић: Паштровићи: антропогеографско-етнолошка испитивања, Цетиње, 1960, 437; М. Лукетић: „Будва, Св. Стефан, Петровац”, Будва–Цетиње, 1966, 174; П. В. Ковачевић: „Паштровићи: Културно-историјски преглед”, Свети Стефан, 1976, 45; Комисија за утврђивање стања непокретне културне баштине Црне Горе – Остаци kastela i lazareta u Petrovcu, општина Budva, стање на дан 11. јул 2004, 2004, 2; V. Đ. Duletić: Budva od mita do stvarnosti: Studija o razvoju budvanskog turizma, Budva, 2010, 38; М. Медиговић Стефановић: Урамљена љетовања: Прилог туристичкој историји Паштровића, Београд, 2013, 27; D. Medin, S. Šajfar et al.: Petrovac: Step by Step, Zrenjanin, 2013, 20.

¹⁰ М. С. Суђа-Суђић: „Castello di Lastva”, 22

¹¹ Исто, 26

Илустрација 4 – Графика *Castel Lastua*, 1849. (НБС, сцп. Гр. 63)

тарацу, а топ који су некад Млечићи поставили окренули према Истоку – Турска и [...] и доњу тарацу.”¹²

Осим Перазићевог навода да је ова кула „високо била озидана”, не знамо поуздано колика је била висина старог утврђења. Међутим, у збирци сликовне грађе Народне библиотеке Србије у Београду, налазе се двије занимљиве графике¹³ које приказују дио амбијента деветнаестовековне Кастеластве (ил. 4 и 5). Обје су настале 1849. године у ондашњој Аустроугарској, и на њима се као основни мотив препознаје остатак тврђаве Кастело посматран са западне стране, а виде се и пловила са раширеним једрима на пучини, као и препознатљиви пејзажи околине. На једној графици распознајемо и ред кућа уз обалу.

Кастело је на објема приказан знатно виши од савременог, готово онолико висок као и стијене на којима лежи. Вјероватно је био добра осматрачница оновременог млетачког војног гарнизона који се у литератури помиње,¹⁴ као и свих могућих других корисника.

¹² Н. Л. Перазић: „Ластва” [s.l.], [s.a.], 93

¹³ Квалитетне репродукције графика објавила је Мила Медиговић Стефановић у поменутом дјелу на 20. и 21. стр. Колико нам је познато, нешто раније копију једне од њих објавио је Мирослав Лукетић у монографији „Поменик Паштровића I”, на стр. 12, а копију друге је приказао Урош Зеновић на изложби репродукција фотографија старог Петровца из породичне збирке, представљене током 2011. и 2012. године у Петровцу. Аутентичне димензије графика су 45x32cm (sig.Гр 63), и 33x22cm (сиг. Гр. 632).

¹⁴ R. Pavićević: „Werk: austrougarske tvrđave u Crnoj Gori”, Podgorica, 80

Castel Lastua

Илустрација 5 – Графика Castel Lastua, 1849. (НБС, сц. Гр. 632)

На графикама се јасно разазнаје да је у то доба Кастело већ био опустео и дијелом се разрушио, да је зграда остала без крова, да више нема моста који га је повезивао са Лазаретом, ријечју – да се налазио у веома запуштеном стању. На основу анализе визуелног садржаја, закључује се да је оноврени Кастело имао два дијела – један на врху стијена са вјероватно три етажe, и други у једном нивоу постављен нешто ниже. На једној од графика се виде најмање два прозорска окна или пушкарнице на вишем објекту, док на другој препознајемо најмање шест; у оба случаја имали су узак и издужен облик. Што се тиче нижег објекта, на њему се разазнаје знатно мање отвора (ил. 4). Оно што се на графикама још примјећује јесте да је Кастело био озидан од камена притесаног у правилним квадерима, неједнаких величина, слаганог ван одређеног ритма.

Претпостављамо да је основа вишег објекта била полигонална, и то је на једној графици посебно наглашено, док посматрајући другу графику, стичемо утисак да је основа правоугаона.¹⁵ Остаци основе горњег објекта који су данас видљиви имају облик правоуглог трапеза и сачувани су у темељима. Основа нижег објекта Кастела приближно је квадратна, очувана у максималној висини од око 2 и по метра на сјеверној и источној страни. Површина унутрашњег простора Кастела износи око 110м².¹⁶ Стручнија и детаљнија анализа ових графика свакако може понудити додатне податке, те отворити нове и занимљиве теме истраживачима старог насеља.

¹⁵ На мапама Кастеластве из 1835. и 1913. године (приказане ниже у раду) видимо да је основа горње терасе Кастела такође правоугаона (ил. 10 и 11)

¹⁶ М. S. Milošević: „Lazareti na Crnogorskom primorju”, у: Glasnik Pomorskog muzeja Crne Gore, VIII, Kotor, 1959, 63

Илустрација 6 – Фотографија Кастела и Лазарета с њочешка XX вијека

Сачуване фотографије које смо користили приликом овог истраживања настале су почетком XX вијека и на њима видимо Кастело у готово непромијењеном облику у којем се налази данас (ил. 6). Другачији је само сјеверни дио источног зида, који гледа ка заливу,¹⁷ гдје су накнадним интервенцијама пробијена врата која воде према пристаништу.

Петровачко пристаниште (порат) својим западним дијелом наслоњено је на стијене са којих се дижу Кастело и Лазарет. Више о најранијим покушајима његове изградње налазимо у архивима и старијој литератури, а својеврсни историјат и синтезу знања о њему понудила је Мила Медиговић Стефановић у монографији „Урамљена љетовања: Прилог туристичкој историји Паштровића“: „Прво пристаниште саграђено је заслугом Стефана М. Љубише. Као посланик Далматинског сабора у Задру и Царевинског вијећа у Бечу, испословао је градњу првог лукобрана за пристајање. У архивској грађи Техничког одјељења Краљевске управе Зетске бановине Државног архива Црне Горе на Цетињу, налазе се документи о пристаништу сазиданом 1880. које је због слабе технике израде разрушено.”¹⁸ Наредни покушаји изградње пристаништа, такође, често су завршавали неуспјешно. На фотографијама с краја тридесетих година XX вијека (као и оним старијим) нема пристаништа, међутим, на једној из 1945. уочава се да је постојао узани порат само у дијелу испод Лазарета (ил. 9), који је касније проширен и као такав постоји и даље. Мјештани памте да је ово невелико пристаниште направљено непосредно пред Други свјетски рат. У доцнијим епохама порат је дјелимично разваљиван снагом морских таласа, али је наново обнављан и учвршћиван.

Са пристаништа воде бетонске скале изливане у стијену, преко којих се долази до Кастела, тј. поменутог портала накнадно изведеног у његовим остацима – данас јединог улаза у ово здање. На фотографијама и разгледницама насталим прије друге половине XX вијека, овај портал се не види (ил. 6), што ће рећи да је вјероватно ограђен током подизања споменичког комплекса.

¹⁷ Примijeњено је да се камен за фасаде који је оригинално постојао на Кастелу разликује по боји и распореду слагања од оног који је дозидан касније, након пробијања врата.

¹⁸ М. Медиговић Стефановић: „Урамљена љетовања”, 45

Илустрација 7 – Данашњи изглед и положај старог топа

Не треба заборавити да се на овом дијелу Приморја смјењивала власт многих држава и да су се у непосредној близини старе Кастеластве пружале границе многих ондашњих држава, те да је ово утврђење могло имати важну стратешку и војну улогу. Отуда и многи термини који се јављају у контексту Кастела: тврђава, утврђење, утврда, фортификација, кула, каштел, замчић... На једном мјесту, помиње се да је у Ластви постојала једна обалска батерија.¹⁹ Иако није сасвим потврђено, можемо претпоставити да је од настанка до рушења овај објекат имао сличну, углавном одбрамбену, намену.

Кастело још увијек баштини сјећање на своју важну улогу у одбрани насеља, истина, на веома симболичан начин. Иако већ дуго није у функцији, стари зарђали топ на доњој тераси овог утврђења и даље „пријети“ потенцијалним непријатељима с мора (ил. 7). Постављен на јужној страни терасе, дуг око 3м, окренут је ка мору и острвима Катичу и Св. Неђељи, а раније је био усмјерен ка другом крају петровачког залива (ил. 14). У дискурсу локалног ставновништва може се чути да је топ млетачке провинијенције (што и Нико Л. Перазић подржава, наводећи да су овај топ Млечани поставили), премда ово није потврђено. Пошто немамо више сазнања о топу, било би значајно научно се посветити анализи овог некада офанзивног наоружања, данас једног од главних симбола тврђаве и Петровца.

У непосредној близини топа, на сјеверном зиду доњег објекта Кастела „постојао је млетачкога типа висећи гвоздени мост (levaica), који се у ноћи дизао у вис“.²⁰ Мост је повезивао Кастело са Лазаретом и био је вјековима једини уређени прилаз овом првом (ил. 8). Од једног старијег мјештанина смо сазнали да су Њемци за вријеме Другог свјетског рата скинули дрвенарију и стара шкура са грађевине најближе Лазарету – куће Тома Зеновића, како би од њих направили импровизовани мост. Посљедњи мост који је на овом мјесту постојао срушен је негдје средином друге половине прошлог вијека, а,

¹⁹ R. Pavićević: „Werk: austrougarske tvrđave u Crnoj Gori“, Podgorica, 80

²⁰ Н. Л. Перазић: „Ластва“, 93

*Илустрација 8 – Пољед на Лазарет, мост и Кастело са сјеверозапада
Тридесетих (?) године XX вијека*

како смо видјели, био је привремено уклоњен у XIX стољећу, када су настале поменуте графике на којима није приказан.

Иако моста више нема, његов негатив се још увијек назира у простору Кастела – кроз портал који је некада представљао једини улаз у здање, а данас је отвор заштићен металном оградом (ил. 17). Како је изгледао некадашњи прилаз мосту на старом Лазарету, можемо видјети на цртежу Слободана Словинића из 1966. године који доносимо (ил. 14).

Испод овог моста већ деценијама се налазе бетонске и камене структуре које, уз порат, физички увезују остатке старог Кастела са преуређеним Лазаретом. Да још увијек постоји, сигурно је да би био привлачан многобројним мјештанима и туристима, као што је то био некада, о чему свједоче сјећања, сачувани записи и фотографије.

Илустрација 9 – Чланови породице Маршиновић 1945. године. Присланишће и разрушени Лазарет у позадини (фотографија је власништво Јована Ј. Маршиновића)

ЛАЗАРЕТ

О петровачком Лазарету,²¹ као и о Кастелу, постоје увријезане и јавности познате интерпретације које се у одређеној форми кроз литературу преносе, без додатних објашњења. Ријеч је о наративу који казује да је на мјесту садашњег угоститељског објекта „Castello” некада постојао Лазарет – најстарија санитарна зграда у овоме крају, која је нудила смјештај болесницима у доба разних епидемија, а служила је и као карантин.²² За њу се, такође, мисли да је настала у XVI вијеку и да су је подigli Млечани уз дозволу Банкаде.²³

Садржином нешто богатији подаци о Лазарету налазе су у поменутом рукопису Ника Л. Перазића: „Друга кућа, чије зидине су још данас живе а озидане на том по форми малом полуострву, служиле су Млечићима као Лазарет и бродови који би долазили од Леванта, ако је потребно то, путници издржали би овдје карантин, а бродови чекали би под оток Св. Николе код Будве. Аустријанцима ово служило би као канцеларија, магацини и кухина, за једну чету стојеће војске коју су држали у Кастеласти.”²⁴ Мјештани и даље памте да је аустроугарска војска имала овдје кухину, у засебном објекту у западном дијелу Лазарета, посматрано с копна.

Занимљиво је да је о Кастелу записано да се налази на горњој тераси Лазарета,²⁵ што може да говори о томе како је овај простор у доба настанка текста перципиран од стране аутора и/или ондашње јавности. Слично доноси Миливој С. Милошевић у цитираним раду, а то је да се петровачки Лазарет састојао од два дијела: већег, који се налази на мјесту објекта који познајемо као Лазарет у правом смислу ријечи, и мањег, односно, Кастела.²⁶

Ранији истраживачи који су се занимали за ову тему нијесу доносили више детаља о датуму успостављања Лазарета. О његовом раду из средине XIX вијека говори акт Окружне санитарне депутације у Мељинама од 6. новембра 1847. године и одговор граничне санитарне депутације у ондашњој Кастеласти од 8. децембра исте године у којима се наводи да се у прилогу шаљу статистички подаци који се односе на овај Лазарет.²⁷

У тексту о венецијанском наслеђу у Црној Гори²⁸ посебно је занимљиво што се неки подаци о Лазарету, колико знамо, по први пут овдје наводе. „Једини објекат из

²¹ У поменутом рјечнику романизама читамо: „лазарет, -ета м. болница за кужне болести; ит. lazaretto”. Видјети: V. Lipovac Radulović: „Romanizmi u Crnoj Gori”, 166. У тексту Миливоја С. Милошевића о овој теми наведено је: „Лазарети су у својој историји одиграли важну улогу. То су биле здравствене установе, које су се налазиле у лукама или у њиховој непосредној близини, а служиле су за упућивање и задржавање заражених или од заразе сумњивих бродова, њихових посада и путника, живог или мртвог бродског терета, да би се подвргли карантени.” Видјети: М. С. Милошевић: „Lazareti na Crnogorskom primorju”, 57

²² О карантинима сазнајемо више у истом тексту: „Карантен је санитарна мјера којом се на одређено вријеме одвајају заражене или од заразе сумњиве особе, животиње и роба, да би се спријечило ширење заразе.” Видјети: Исто.

²³ Ј. Вукмановић: „Паштровићи”, 437; М. Лукетић: „Будва, Св. Стефан, Петровац”, 175; П. В. Ковачевић: „Паштровићи”, 45; „Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore: Ostaci kastela i lazareta u Petrovcu”, 2; В. Ђ. Дулетић: „Будва од Мита до Стварности”, 38; М. Медиговић Стефановић: „Урамљена љетовања”, 27; D. Medin, S. Šajfar et al.: „Petrovac: Step by step”, 20; П. Мијовић и М. Ковачевић: „Градови и утврђења у Црној Гори”, 115; С. Накићеновић: „Бока”, 436–437

²⁴ Н. Л. Перазић: „Ластва”, 93

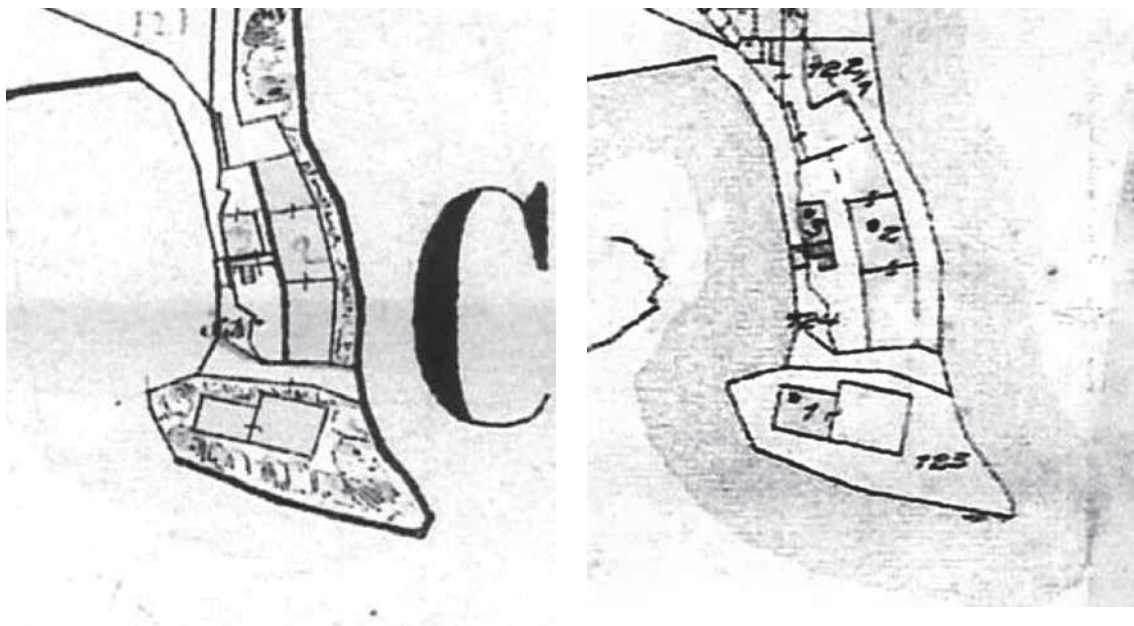
²⁵ Исто.

²⁶ Овај и сродне податке о Лазарету аутору је уступио мјештанин, учитељ Андрија Ј. Томић. Видјети: М. С. Милошевић: „Лазарети на Црногорском приморју”, 63

²⁷ Исто.

²⁸ J. J. Martinović, D. Sferra, M. Scroccaro e C. Schiavo: „Il Patrimonio veneziano in Montenegro”, Venezia [s.a.], 39–40. Уступљено љубазношћу Јована Ј. Мартиновића.

Илустрације 10 и 11 – Планови Касшела и Лазарета на аустроугарским картама из 1838. и 1913. године (ДАЦГ – АО Бугва, фонд КАТ Бугва, КО Пешировац)

времена млетачке доминације је Лазарет, смјештен на стјеновитом рту на сјеверу залива, са једном платформом за неколико топова. /.../ Лазарет је типична млетачка утврђена касарна са цистерном за кишницу. /.../ Лазарет се састоји од 4 мање међусобно повезане зграде које имају 1 или 2 спрата, са двоводним крововима.²⁹ Даље стоји како је зграда „саграђена од локалног ружичастог камена клесаног у подужне блокове, са оквирима врата и прозора од камена са острва Корчуле. /.../ Током градње употребљавани су потпуно природни, како камен и домаћи креч, тако и дрвене конструкције од црног бора”.³⁰ Млечани су крајем XVIII вијека дефинисали изглед Лазарета, који је у XIX вијеку, за вријеме аустроугарске управе, униформисан у складу са традицијама ондашње војне утилитарне архитектуре.³¹

Западни дио спољашњег зида Лазарета можемо препознати на поменутиим графикама, посебно на оној сиг. Гр 632. Из ове перспективе, види се да Лазарет чини неколико објеката чији се зидови додирују, имају очуване кровове, а на једноме је чак и димњак. Иза Лазарета, на западној страни, назире се зидови каменог бедема који иде цијелом дужином од копна до краја стијене, а који је по средини подупрт четвороугаоним ојачањем које још увијек стоји. На бедему и овој структури која се на њега наслања назире се мноштво малих отвора – прозора или пушкарница. Неки отвори на овој страни и даље су ту. За разлику од прве, друга графика нам доноси оскуднији приказ Лазарета; видљив је његов најјужнији дио, тј. камени зид и висока узана врата која се могу интерпретирати као остатак портала од којег је полазио мост – *levaica*. Није искључено ни да је у питању какав високи прозор.

Прилазећи Лазарету са сјеверне стране (тј., од града), на врховима хриди које природно бране овај крај са сјеверозапада, учача се подужи зид урађен од камена. Зид

²⁹ У преводу, Ј. Ј. Мартиновића.

³⁰ Исто.

³¹ Податак добијен од Ј. Ј. Мартиновића.

Илустрација 12 – Данашњи изглед дијела каскадној зида сјеверно од Лазареџа

има два дијела (ил. 12) – доњи, који се налази међу стијењем и његово камење је неправилније слаганао, и горњи, који видимо у пуној дужини и висини (око 2м) са правилније сложеним редовима притесаног камена и фрагментима црвенкастог керамичког цријепа у средишњем дијелу и при дну. Горњи зид је подигнут на неким старијим темељима, врх му је изведен од камена на двије воде, а има и правоугаоно проширење на крајној сјеверној страни. Иако није познато када је тачно погиднут овај дефанзивни

Илустрација 13 – На остацима Лазареџа почейком 30-их година XX вијека

објекат, види се да његови дјелови имају међусобно другачији изглед, што може да упутити на различито вријеме настанка. Како сазнајемо од једног од најстаријих мјештана Петровца,³² зид је аустроугарска војска подигла, а на њему су године 1905. вршене интервенције од стране Тома Зеновића, који је становао у непосредној близини. Зеновић је радио на обнови и јачању ових структура које су јаки морски таласи урушили. На самом крају овога зида, тада је направљено и поменуто правоугаоно проширење, које је служило као клозет, пошто у мјесту тада није био уређен каланизациони систем. Дјелови стијене на којој доњи зид почива су, наводно, током адаптације Лазарета у „Castellobar” употријебљени за степениште које води ка данашњој тераси.

*

Носталгичне су биљешке и фотографије које о Лазарету говоре као о напуштеном замку или дворцу, а које припадају првим туристима – београдским студентима, који су у међуратном периоду походили паштровски крај. На њима се види да је Лазарет имао нама препознатљив изглед, те да је постојао кров који је касније урушен. У то доба било је могуће, вјероватно неометано, ући из града у овај објекат.

За реконструкцију унутрашњости Лазарета веома је вриједна једна фотографија с почетка тридесетих година XX вијека.³³ На њој се разазнају туристи који су у старом Лазарету позирали, као и дјелови некадашњег унутрашњег простора: остаци грађевина и улице која је некада овуда пролазила (ил.13). Наведено свједочи о томе да је Лазарет био некада у нивоу са ондашњом шеталишном зоном, а његов изглед од прије пола вијека приказао је Слободан Словинић на скицама Кастела, Лазарета (приземље и први спрат), као и на бројним фотографијама (ил. 14 и 15).³⁴

Савремени Лазарет, као и онај из XIX вијека, чини неколико повезаних објеката. Кад се посматра његова фасада која је окренута према заливу, на основу аналогија са старим фотографијама, не стиче се утисак да су извршене значајније промјене. Међутим, изглед здања у цјелини, ипак, знатно је другачији од старог Лазарета, који памте изблиједјеле фотографије и наши преци. Томе су допринијеле бројне промјене његове спољашњости и унутрашњости, посебно оне изведене прије неколико деценија. Свакако најобимнији радови вршени су на западној страни Лазарета којима су некадашња старија улица и други објекти наткривени данашњом терасом и повезани у једну цјелину. Такође су „током ревитализације Лазарета биле стављене армирано-бетонске плоче и серклажи, читаво здање је ојачано и адаптирано за нову функцију”.³⁵ Аутори су овог пројекта – уређења „Castellobar”-а из 1971. године (ил. 16) архитекти Зоран Петровић и Александар Радојевић.³⁶

³² Велику захвалност дугујемо Божидару Т. Зеновићу, који је подијелио са нама успомене на најближе окружење његове родне куће – Лазарет и Кастело.

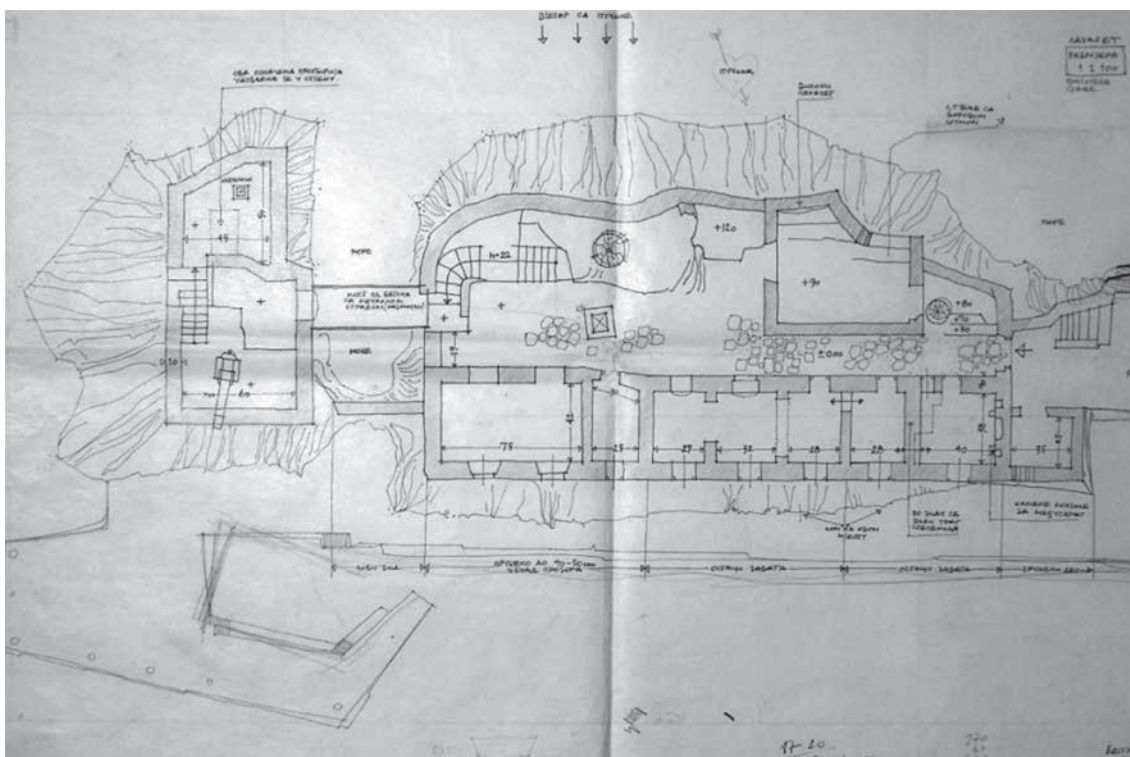
³³ М. Медиговић Стефановић: „Урамљена љетовања”, 90. Неколико илустрација које доносимо у овом раду по први пут је објављено управо у овој монографији и приказано на истоименој изложби 2013. године.

³⁴ Љубазношћу аутора материјал нам је уступљен, а дио је дипломског рада – пројекта адаптације Лазарета у „Рибљи ресторан”.

Рад је одбрањен 1966. године на београдској Академији примењених уметности (Одсјек унутрашње архитектуре). Видјети: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/arhitektura/slobodan_slovinic/galerija1.html.

³⁵ J. J. Martinović, D. Sferra, M. Scroccaro e C. Schiavo: „Il Patrimonio veneziano in Montenegro”, 41. U преводу J. J. Martinovića.

³⁶ Захваљујемо Александру Радојевићу, који нам је уступио више података о овоме. На конкурс за уређење Лазарета из 1969. године 1. награда је припала њиховом пројекту. Инвеститор је био хотел „Палас”, грађевинске радове изводила је београдска фирма „Конфор”, а извођач ентеријера био је сарајевски „Лик”.

Илустрација 14 – Скица Касџела и њеземља Лазарејџа (Слободан Словинић, 1966)

Илустрација 15 – Лазарејџ и Касџело са сјеверозајадне сџране (Слободан Словинић, 1966)

*Илустрација 16 – Лазарет након адаптације у „Castellobar“ (1971)
Фотографија је у власништву Александра Рагојевића*

У контексту ове приче су детаљи из извјештаја Комисије за утврђивање стања непокретне културне баштине Црне Горе – Ostaci kastela i lazareta u Petrovcu, opština Budva, stanje na dan 11. jul 2004. g. О Лазарету се наводи да је некада „био очуван само у зидинама, а након санације и адаптације претворен је у модеран угоститељски објекат. Сачуване су фасадне визуре, док је унутрашњост добила нову функцију”, те да „инвестицијама у новије вријеме, изглед Лазарета је знатно промијењен, што се огледа у формирању бетонских кровних вијенаца, замјени столарије, пробијању нових отвора, формирању нових прилазних стаза, оградних зидова и др.”, али стоји и да су нестручно изведене интервенције на објекту, а тиме и угрожене споменичке вриједности, да је стање очуваности „слабо”, за разлику од Кастела, гдје је стање „непромијењено”.³⁷

У документацији пројекта Rekonosciranje na teritoriji opštine Budva – maj/jun 2010. g.,³⁸ на картону бр. 38, под одредницом „Лазарет” наведено је датирање у XIX–XX вијек, а стање очуваности означено је као „добро”. Посљедњих година, вршени су ситнији радови на спољашњем и унутрашњем уређењу простора Лазарета, чиме се додатно одступило од ранијег изгледа.

³⁷ Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore – Ostaci kastela i lazareta u Petrovcu, 2. Добијено захваљујући Петри Здравковић из Управе за заштиту културних добара Црне Горе.

³⁸ Ова документација, коју потписују Милена Врзић, Јелена Јелушић и Жељко Калезић, дио је пројекта „Археолошка карта Црне Горе” Центра за археолошка истраживања Црне Горе којим је руководила Ленка Савељић Булатовић. Уступљено разумијевањем Милене Врзић, чији су стручни коментари били од велике помоћи приликом писања рада, па јој на овом мјесту изражавамо посебну захвалност.

СПОМЕНИЧКИ КОМПЛЕКС НА КАСТЕЛУ И ЛАЗАРЕТУ

Током Првог и Другог свјетског рата, Лазарет је служио као мјесни војни затвор³⁹ за потребе аустроугарске и италијанске војске. Подсјетник на та немила времена је била плоча постављена 23. новембра 1954. године на спољашњем источном зиду Лазарета са натписом:

ОВА СПОМЕН ПЛОЧА ПОДИЖЕ СЕ НА МЈЕСТУ ГДЈЕ СУ МУЧЕНИ ПАШТРОВСКИ РОДОЉУБИ И ОДАКЛЕ СУ ОДВОЂЕНИ НА СТРИЈЕЉАЊЕ ИЛИ У РОПСТВО ФАШИСТИЧКИХ ОКУПАТОРА У ТОКУ СЛАВНЕ НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ 1941–1944 Г.

Илустрација 17 – Моштив са доње терасе Кастела. На лијевом зиду некада се налазио рељеф

Материјална култура споменичког карактера на Кастелу баштини наслеђе из балканских, Првог и Другог свјетског рата, те представља „најкомплекснији изграђени споменик на подручју наше општине”,⁴⁰ а сачињава га више елемената који подсећању на страдања родољуба.

На доњој тераси (ил. 17) постављено је седам бијелих мермерних спомен-плоча (116x45цм по плочи) изнад којих на металним тракама стоји ПАЛИ ЗА ЧЕСТ ИМЕ И СЛОБОДУ. Гледано слијева надесно, на прве двије плоче исписана су имена 52 Паштровића пала у балканским и Првом свјетском рату. Осталих пет плоча носе уклесана имена 143 Паштровића која су страдала у Другом свјетском рату. У непосредној близини ових плоча, са лијеве стране, донедавно се налазио месингани рељеф са мотивима из Револуције. Рељеф је представљао својеврсни триптих чији су дјелови били димензија 157x97цм. У његовој близини стоји јарбол на коме се вијори државна застава.

³⁹ М. С. Суђа Суђић: „Castello di Lastva”, 26.

⁴⁰ С. Паповић: „Ти гробови нису раке, већ колевке нових снага”, Будва, 1999, 37. У овој публикацији се налази детаљан опис споменика на странама 37–41

*Илустрација 18 – Споменик – обелиск
и остаци Кастела*

До горње терасе води камено степениште гдје је постављен обелиск (ил. 18) са аплицираним текстом изливеним у металу:

ПАШТРОВИЋИМА
ПАЛИМ
У
НАРОДНО
ОСЛОБОДИЛАЧКОЈ
БОРБИ
И
СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ
РЕВОЛУЦИЈИ
1941–1945

Врх овога обелиска се завршава металном конструкцијом у виду бакље, гдје се некада налазио свјетионик. Споменик је подигнут 1963. године и дјело је београдских вајара Војина Стојића и Антона Краљића.⁴¹ Сваке године, 13. јула, на Дан државности Црне Горе, полаже се цвијеће у подножје обелиска у спомен на паштровске жртве у ослободилачким ратовима.

ПИТАЊЕ ВЛАСНИШТВА

Након паштровских породица за које се поуздано зна да су првобитно господариле Кастелом, одлукама из 1724. и 1736. које су донијели генерални млетачки прови-

⁴¹ Исто, 37–38; М. Лукетић: „Будва, Св. Стефан, Петровац”, 175

дури у Котору, ово здање остало је државно добро у којем је боравила војна чета.⁴² „У вријеме француске владавине у овим просторима (1807–1814) власти у Задру су 1. јануара 1807. године донијеле декрет по којему су сва црквена напуштена добра постала власништво државе.”⁴³ Након два стољећа, „сва стара утврђења и зграде у Општини из доба млетачке и аустријске владавине, која су служила у одбрамбене сврхе, заједно са околним земљиштем, била су својина југословенске војске. Војне власти су биле расположене да поједине објекте споменичког карактера заједно са земљиштем продају, јер им нијесу били потребни.”⁴⁴

Није нам познато да ли је Лазарет на почетку XIX вијека могао имати исти третман као и „црквена напуштена добра”. Уколико, пак, претпоставимо да јесте, можда се у томе крије објашњење зашто је Лазарет (односно, казарма, како стоји у изворима), заједно са Кастелом, прије више од 100 година у свесци IV КО Кастеластве уписан на корист аустријског Ц. К. Војничког Ерара. Током 1930. године уписан је „на име Државног Ерара Краљевине Југославије”, а „на темељу уговора о купњи и продаји” од 16. децембра 1935. године знамо да је Лазарет од тада у посједу „Зетске пловидбе” А.Д. са Цетиња, власника Лала Зубера. Наводно, Зубер је купио Лазарет на једној лицитацији у Котору на којој је учествовало и неколико Петровчана. Доцније, Лазарет постаје „Друштвена својина” ФНРЈ, а 1. новембра 1968. године „укњижује се право власности 1. првог тијела, на корист Друштвене својине, са правом управљања и коришћења на корист угоститељског предузећа *Палас* из Петровца.”⁴⁵ Овај објекат недавно је продат од стране локалног ХТП Будванска ривијера⁴⁶, и сада је у власништву правног лица „Петрохотел” ДОО Будва⁴⁷. Остаци тврђаве Кастело су и даље власништво Општине Будва, односно, државна су својина Републике Црне Горе.⁴⁸

Важно је напоменути да су остаци Кастела и Лазарета проглашени спомеником културе Рјешењем бр. 37/6 од 25. јула 1958. године, да потпадају под „архитектонску” врсту споменика, те да су смјештени у III категорију.⁴⁹ Рјешењем бр. 01-1623/1-61 од 30. септембра 1962. године уписани су у Регистар споменика културе Црне Горе, а сљедећим Рјешењем Републичког завода за заштиту споменика културе Црне Горе бр. 02-26. од 13. јануара 1994. године заведени су у Централни регистар непокретних споменика

⁴² М. С. Суђа Суђић: „Castello di Lastva”, 26

⁴³ М. Лукетић: „Туризам у Будви: 1918–1941”, Будва, 1997, 228

⁴⁴ Исто, 227

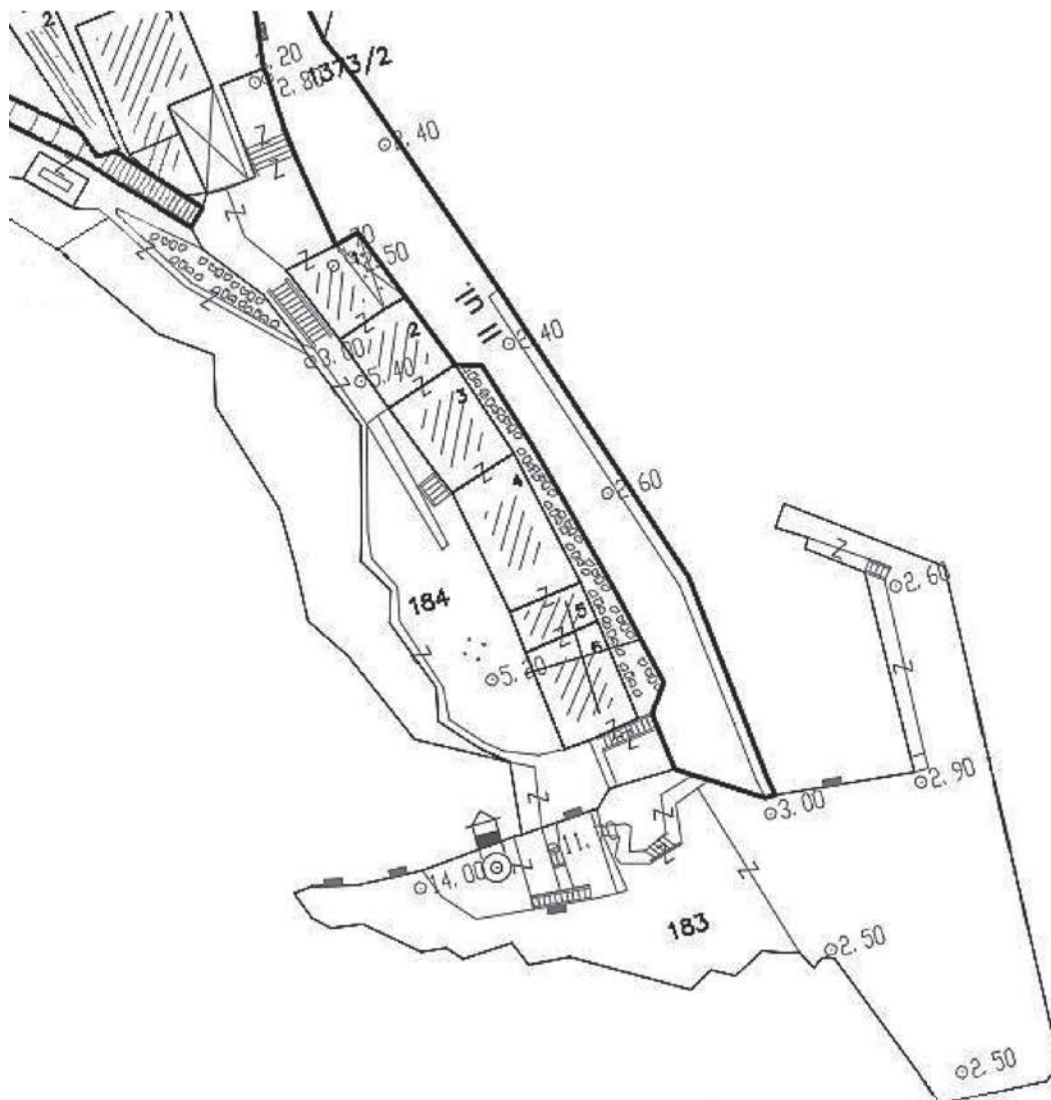
⁴⁵ Наведени подаци преузети су из Државног архива Црне Горе – Одсека Будва (фонд КАТ Будва, КО Петровац).

⁴⁶ Више информација о овоме доноси Крсто Вукотић у монографији „Паштровска хроника: Паштровићи и бурна збивања током минулих епоха: до 1945. са аутентичним прилозима и посебним додацима: Књ. 1”, Ужице, 2007, стр. 469–472

⁴⁷ Подаци су преузети са интернет сајта Управе за некретнине Црне Горе. У online приказу листа непокретности бр. 752 КО Петровац (линк http://www.nekretnine.co.me/me/Katastarski_podaci.asp), сазнајемо да је објекат изграђен 1969. године (претпостављамо да се мисли на грађевинске радове током посљедње веће реконструкције), да је тренутно у власништву правног лица „Петрохотел” ДОО Будва, обим права 1/1, да је основ стицања права „куповина”, а тип права је „коришћење”. Исто се односи и на околну земљиште уз објекат, као и на оближњу ливаду, а наведено је да се све три цјелине: зграда (316 м²), земљиште уз привредну зграду (500 м²) и ливада 1. класе (58 м²) налазе на територији Морског добра Црне Горе и да су третирано горе поменути Рјешењем из 1994. године. Овај приказ листа непокретности доноси и податак да укупна површина земљишта под објектима износи 316 м², те да је укупна посебних дјелова објекта 633 м², у смислу: прва етажа подрума (56 м²), прва етажа подрума (41 м²), приземље (428 м²) и поткровље (108 м²).

⁴⁸ Online приказ листа непокретности бр. 470 КО Петровац преузет је са интернет сајта Управе за некретнине Црне Горе (линк http://www.nekretnine.co.me/me/Katastarski_podaci.asp).

⁴⁹ Komisija za utvrđivanje stanja nepokretne kulturne baštine Crne Gore – Ostaci kastela i lazareta u Petrovcu, 2; V. Đ. Duletić: Budva od mita do stvarnosti, 62

Илустрација 19 – Детаљ акушвелној ДУП-а Пејтровац са означеним катастарским њарцелама и надморским висинама њодлоје

културе Црне Горе.⁵⁰ Нажалост, ни Кастело ни Лазарет у пракси нијесу поштеђени неадекватног третмана и девастација.

ЗАКЉУЧАК – УВОД У НОВИ ПОЧЕТАК

Као што се да примијетити, Кастелу и Лазарету смо овдје приступили као засебним објектима, тј. онако како их данас перципирамо (иако у прошлости није можда увијек било тако). Циљ овога рада није да пружи коначне одговоре о Кастелу и Лазарету, нити да наведе све што је познато, већ да понуди својеврсну синтезу одређених знања о овој теми, која би будућим истраживачима могла да олакшају рад. Литература која је поменута чини само дио објављеног писаног материјала који се може употријебити приликом бављења овом проблематиком, а исто важи и за осталу грађу. Жеља је, такође, била и да се укаже на неке од потенцијалних извора и методологија које се могу користити приликом проучавања остатака ових утврђења. Комбинацијом различитих

⁵⁰ К. Вукотић: „Паштровска хроника: Књ. 1”, 469

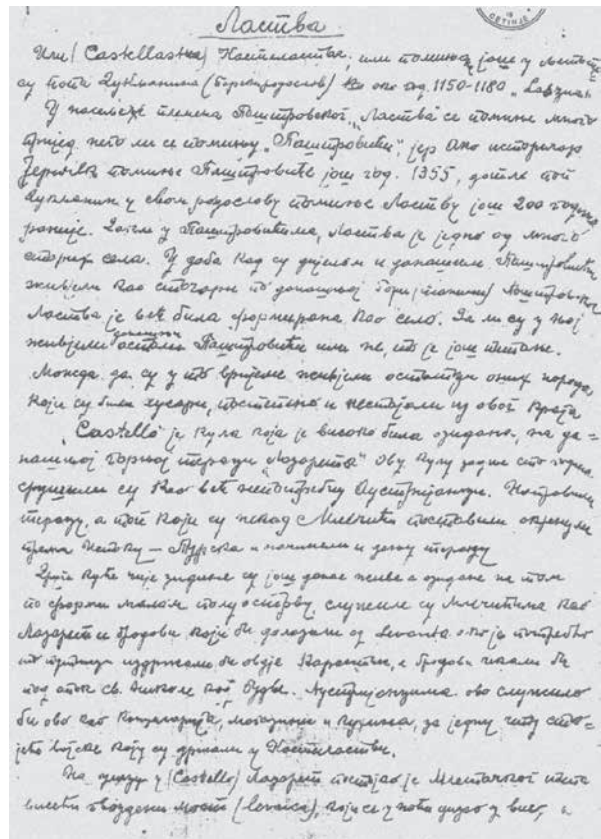

извора сазнања, покушали смо да прикажемо Кастело и Лазарет из нешто другачијих перспектива од оних на које смо навикли.

Вјерујемо да ће неки од будућих пројеката бити подводна археолошка истраживања акваторијума око утврђења и не сумњамо да би резултати били занимљиви. Могла би се спровести и мултидисциплинарна истраживања архитектуре Кастела и Лазарета са израдом 3Д модела ових објеката током различитих периода. Свакако, више него драгоцјено било би претражити непознате писане и картографске изворе, прије свега, оне који су похрањени у венецијанском и бечком архиву (с обзиром на њихову вишевековну присутност у овим крајевима). Разне аналогije са грађевинама из блиских и даљих крајева који су у то доба припадали истом културном кругу и имали исте или сличне улоге, претпостављамо, могле би додатно да нас обавијесте и о петровачким утврђењима.

Као једна од многих истраживачких могућности које нам ова тема отвара, намеће се и пажљивије проучавање текста Scogli de Pastrovicchi и илустрације Pastrovicchi из 1689. године (ил. 2), аутора венецијанског свештеника и картографа Винћенца Коронелија (1650–1718), и упоређивање приказаног са информацијама које посједујемо о простору оновремене Ластве/Кастеластве. Даљом упоредбом са паштровским пејзажима, можда би се указало на то да овај приказ крије и мотиве острваца које знамо као Св. Неђељу и Катич, грађевине ондашњег насеља Ластве, као и тврђаву Кастело у лијевом углу.

Сматрамо да би, ипак, први корак требало да буде синтетисање информација свих до сада спроведених стручних пројеката (рекогносцирања, снимања, мјерења...) а, истовремено, требало би радити на детаљном опису постојећег стања материјалне културе утврђења уз адекватну опсежну анализу. Ваљало би консултовати што више писаних извора о историји објеката, као и грађу која постоји у виду карата, скица, графика, разгледница, фотографија итд. Пожељно би било, уколико не постоје, урадити и цртеже и снимке савремених Кастела и Лазарета из свих перспектива, и извршити компарацију са ранијим стањима, о којима знамо нешто више. Уза све ово, важно је прикупити што више писаних свједочанстава о акцијама преуређивања ових старих утврђења.⁵¹ Резултати пројеката којима би се проучиле стијене које носе утврђења, као и анализе камена од којег су здања изведена, свакако да би били добродошли.

Илустрација 20 – Прва страница зајиса Ласива
Ника Л. Перазића
(ДАЦГ – АО Будва, збирка фошокојија)

⁵¹ Овдје подразумевамо документацију о евентуалним конзерваторско-реставраторским и другим радовима који су спроведени до данас.

*

Овај просторни комплекс мијењао је своје улоге кроз вјекове – од одбрамбене и војне, санитарно-здравствене, поморске, споменичке и туристичко-угоститељске, остајући најљепши примјер стапања природног и урбаног у складну амбијенталну цјелину. Од постанка до данас, усидрени у хрид, Кастело и Лазарет стољећима су били капија мјеста и средиште друштвеног живота. Запљускивани таласима бурних цивилизацијских токова, као симболи града, дијелили су судбину с њим, били његова слика и парадигма.

Илустрација 21 – Симболи Пејровца